

DROBNOSTI

TOPOS

This article discusses the meaning and use of the word *topos*.

Výraz *topos* nepatří k jádru české slovní zásoby, jeho používání se omezuje především na poměrně úzký okruh odborníků zabývajících se literární vědou, rétorikou, dějinami umění, filozofií aj. Tento příspěvek se věnuje zejména morfologickým problémům spojeným s jeho užíváním; nezkoumá podrobněji významy tohoto termínu v různých oborech ani jeho historii, protože to by vyžadovalo mnohem rozsáhlejší stať.

Z kodifikačních příruček uvádí výraz *topos* pouze *Nový akademický slovník cizích slov* (NASCS): charakterizuje jej jako nesklonné neutrum s významem ‚motiv, obraz, myšlenkové a výrazové schéma sdílené určitou kulturní oblastí v růz. historických epochách‘ a odkazuje u něj na výraz *topoi*, který je v samostatném hesle označen jako nesklonné plurálové maskulinum a definován jako ‚pevná klíše n. myšlenková výrazová schémata společná celé kulturní oblasti‘. Pouze podobu *topoi* zachycuje starší *Akademický slovník cizích slov*, jiné slovníky cizích slov a některé slovníky literárních pojmů.¹ Zpracování výrazů *topos* a *topoi* v NASCS ve dvou různých heslech je překvapivé: v češtině je *topoi* plurálový tvar jména *topos* (Smyth, 1920, s. 53n.) a tento způsob tvoření pl. převzala např. také němčina nebo angličtina. Definice obou

slov v NASCS jsou navíc velice podobné: význam v hesle *topos* je jen poněkud podrobnější variantou definice *topoi*, rozdíl je zejména v čísle: *topos* – schéma, *topoi* – schémata. Odlišnosti v lexikálním významu těchto výrazů nejsou patrné ani v dokladech z *Českého národního korpusu* (ČNK), srov. např.: A. *Příkladem osamostatnění je planktus, konsolační topos nářku nad mrtvým; [...] nyní po více než 120 letech tento starý topos o „konfliktu mezi severem a jihem“ znovu ožívá, ovšem už ve zcela pozměněném významu; To, že se demokratické vytváření vůle zvrhne v represí, není-li drženo v jistých mezích principem dělby moci jakožto zárukou svobody, je určitý topos protiosvěcenství. – B. Soud nad duši v okamžiku smrti [...] byl původně pouze jedním z topoi středověkých vidění; Do averze ke stařenám se zjevně promítají ustálená topoi, spojující s představou staré ženy svárlihost, zálibu v pomlouvání [...]; [...] tento Hostinského text je první v řadě, v níž vystupují jako příčina a důsledek topoi „ústupky obecenstvu“ a „slohový dualismus“ (vše SYN2005). Zdá se tedy, že i v češtině je *topoi* tvar pl. jména *topos* a rozdělení do dvou hesel v NASCS je nenáležitě.*

Problematické je však i určení rodu obou výrazů ve slovníku – *topos* jako neutrum a *topoi* jako maskulinum –, resp. údaje o jejich nesklonnosti. Doklady v ČNK ukazují poněkud odlišný obraz jejich užívání (jejich počet sice není velký, pro základní orientaci však postačuje): Tvar *topos* je ve čtyřech největších korpusech psaného jazyka² zachycen celkem 49× (bez proprií),

¹ *Slovník cizích slov* L. Klimeše (1994), *Slovník cizích slov* z Ottova nakl. (2005), *Slovník literární teorie* Š. Vlašina (1977), *Lexikon literárních pojmů* L. Pavery a F. Všetických (2002). Tvar *topos* uvádějí některé z nich jen jako řecký výraz k vysvětlení původu slova.

z toho ve 28 případech se jedná o maskulinum, pouze 2× je zastoupeno neutrum a v ostatních dokladech rod není zřejmý. Ve většině případů jde o nominativ/akuzativ sg., pouze 5× je tvar *topos* použit v nepřímém pádu, tedy jako nesklonný. Vedle toho je v nepřímých pádech 21 dokladů skloňování maskulina *topos* podle vzor *hrad*; koncovka se většinou připojuje k celému základu, jen ve čtyřech dokladech je zakončení *-os* odtrženo (tvary *topem*, *topu*, *topů*).

Tvar *topoi* je v ČNK zachycen 50×, z toho 19× jako neutrum v pl. a 2× neutrum v sg. Není zde žádný doklad pro *topoi* jako maskulinum v pl., kodifikované v NASCS. V ostatních případech rod není zřejmý, přičemž zpravidla se jedná o pl. (24×), jen ve dvou případech o sg. Ve třech dokladech není zřejmý pád ani číslo.

Doklady z internetu nalezené pomocí Googlu jsou sice četnější než výskyty v ČNK, spolehlivost tohoto materiálu je však nižší, protože daný vyhledavač nedokáže bezchybně rozlišit jednotlivé jazyky a mezi doklady tvaru *topos* je také množství proprií, zejména názvů obchodních společností. Uvádím tak jen počty výskytů nepřímých pádů a všech plurálních tvarů, protože mezi nimi výrazně převažují ty relevantní: dokladů na skloňování maskulina *topos* se zachovaným zakončením *-os* (tj. počet textů, v nichž se dané tvary objevují) je zde 1752 (*toposu* 773, *toposem* 614, *toposy* 94, *toposů* 137, *toposům* 130, *toposech* 4), tvar *topoi* je doložen 556×. Počet tvarů bez zakončení *-os* na internetu prakticky není zjistitelný, protože je zde příliš mnoho homonymních tvarů substantiva *top* („část ženského oděvu“).

Internetové doklady dále potvrzují převažující používání sg. *topos* jako maskulina a pl.

² SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB; všechny následující údaje týkající se ČNK jsou z těchto čtyř korpusů. Příspěvek vznikl před zveřejněním korpusů SYN2010 a SYN.

topoi jako neutra: ve spojení s 24 různými adjektivy a pronominy je tvar *topos* 81× maskulinum (např. *tentolstarý topos*) a 7× neutrum (*totolstaré topos*); tvar *topoi* je 21× neutrum (*tatolstará topoi*) a spojení typu *tytolstaré topoi* je zde zastoupeno 11×, není však zřejmé, zda se v nich jedná o maskulinum, nebo neutrum s přívlastkem, který má nespisovnou koncovku.

K nálezům z korpusu a internetovým dokladům lze doplnit informace o používání tohoto termínu v některých odborných publikacích, zejména z oblasti literární vědy. Jejich výběr pochopitelně není reprezentativní, údaje proto mají pouze ilustrativní hodnotu.

V překladu významného díla moderní topiky *Evropská literatura a latinský středověk* E. R. Curtia (1998), jež mělo velkou zásluhu na rozšíření zkoumaného pojmu ve 20. stol., je výraz *topos* užíván důsledně jako maskulinum: v pl. nesklonné *topoi*, v sg. se *topos* skloňuje bez zakončení *-os* (*topu*). Doklady na nepřímé pády jsem zde nenašel, není proto zřejmé, zda je v sg. tvar *topos* sklonný. Překladatelé *Lexikonu teorie literatury a kultury* A. Nünninga (2006) zacházejí s daným výrazem v hesle „topika/výzkum topiky“ ve shodě s převažujícími tvary v ČNK: sg. *topos* maskulinum (je užit jen nominativ), pl. *topoi* neutrum.³ D. Hodrová (1994) a M. Peprník (2005) výraz *topos* pravidelně skloňují (se zakončením *-os*), tvar *topoi* u nich není doložen. Rovněž J. Kraus (1998, 2004) používá *topos* jako sklonné maskulinum (jednou také bez zakončení *-os*: *topy*), tvar *topoi* uvádí jen citátově jako řeckou podobu. F. Čermák (2001) má jen tvar *topoi*.

Podoby uvedené v NASCS (nesklonné neutrum *topos* a maskulinum *topoi*) tedy mají jen malou oporu v úzu – převažuje *topos* maskulinum a *topoi* neutrum, běžné je i skloňování podoby *topos*. Vzhledem k tomu, že všechny slov-

³ V daném hesle je pouze jednou použito spojení *krajinné topoi*, rod je zde však nejistý (srov. výše).

níky kromě nejnovějšího NASCS (viz pozn. 1) i např. F. Čermák (2001) uvádějí jediné podobu *topoi*, lze soudit, že daný plurálový tvar se začal v českých textech užívat dříve než sg. *topos*. Neobvyklý vývoj od plurálu k singuláru zřejmě způsobil odlišnost rodů v obou číslech. Výraz *topoi* se stal neutrem patrně pod vlivem rodu českého ekvivalentu *místo*, zakončení *-oi* je rodově ambivalentní. Tvar *topos* však má zakončení typické pro maskulina a tento faktor asi převážil nad potřebou shodovat se v rodě s dříve přejatým plurálovým tvarem. Nepochybně působila také analogie s jinými maskuliny na *-os* (*epos, chaos, kolos, kosmos, logos, papyros, patos* aj.). Svou roli mohlo sehrát i malé povědomí mluvčích o souvislosti mezi tvary *topos* a *topoi* způsobeně atypickým zakončením plurálového tvaru, neznalost rodu podoby *topoi* apod.

Domnívám se, že tato odlišnost rodů v sg. a pl. je pro uživatele daného termínu nevýhodná, znesnadňuje jeho užívání. Zejména pro mluvčí, kteří se s termínem, resp. jednou z jeho podob, setkávají poprvé, může být daný stav matoucí a představovat překážku v jeho osvojení a bezproblémovém užívání. Bylo by proto vhodnější zacházet s výrazem *topos* jednotně v obou číslech. Nabízejí se dvě možnosti, jak jeho rody sjednotit: 1. Vzhledem k tomu, že se v češtině ujala zřejmě nejprve plurálová podoba neutra *topoi*, zacházet také se sg. *topos* jako s neutrem, které musí zůstat nesklonné. 2. Přijmout *topos* jako pravidelně skloňované maskulinum (při zachování základu s *-os*) a vzdát se plurálové formy *topoi*. První možnost má výhodu respektování původního stavu – zachování neutra *topoi*, v sg. však jde proti současnému úzu a neumožňuje skloňování. Druhá varianta opouští tradiční kodifikovanou podobu pl., poskytuje však výhodu plného začlenění termínu do systému češtiny, k němuž také směřuje jeho současné používání. Odlišnost tvarů *topos* – *topoi* ostatně činí uživatelům značné potíže, o čemž svědčí

nejen jejich nejednotné užívání v odborné literatuře a problematice zpracování v NASCS, ale např. i používání tvaru *topoi* v sg., s nímž se setkáváme zejména v textech na internetu. Domnívám se proto, že výhodnější je druhá možnost, odmítnout však nelze ani první variantu.⁴ Nevhodné je pouze střídání v jednom textu sklonné tvary mužského rodu s podobou *topoi*.

LITERATURA

- Akademický slovník cizích slov* (1997). Praha: Academia.
- CURTIUS, E. R. (1998): *Evropská literatura a latinský středověk*. Přel. J. Pelán, J. Stromšík a I. Zachová. Praha: Triáda.
- ČERMÁK, F. (2001): *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- Duden Deutsches Universalwörterbuch* (1989). Mannheim: Dudenverlag.
- HODROVÁ, D. (1994): *Mista s tajemstvím*. Praha: Koniasch Latin Press.
- KLIMEŠ, L. (1994): *Slovník cizích slov*. Praha: SPN.

⁴ Jeden z recenzentů tohoto příspěvku navrhuje aplikovat na skloňování slova *topos* poučku z *Pravidel českého pravopisu* (2008, s. 28), která připouští různé psaní přejatých slov v textech určených širší veřejnosti (počeštěný pravopis) a v textech vědeckých a stylově vyšších (pravopis původní). Klasičtí filologové a další odborníci by si tak ponechali „řecké skloňování“ substantiva *topos*, zatímco běžnější uživatelé by jej skloňovali pravidelně podle vzoru „hrad“. Daný návrh považuji za problematický z toho důvodu, že termín *topos* používají téměř výhradně odborníci, mezi nimiž by bylo obtížné rozlišit uživatele „odbornější“ a běžnější. Důsledné užívání slova *topos* jako neutra, tedy „řecké skloňování“, je navíc poměrně řídké, neodpovídá proto ani úzu „odbornějších“ mluvčích. Ti, kteří používají pl. *topoi*, většinou střídají v pl. a sg. rod střední a mužský (viz výše) a toto skloňování zřejmě nelze považovat za náležitě „řecké“ ani vhodné pro češtinu.

- KRAUS, J. (1998): *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia.
- KRAUS, J. (2004): *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.
- Mluvnice češtiny 3* (1987). Praha: Academia.
- Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Praha: Academia.
- NÜNNING, A. (2006): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Přel. A. Urválek a Z. Adamová. Brno: Host.
- Slovník cizích slov* (2005). Praha: Ottovo nakl.
- PAVERA, L. – VŠETIČKA, F. (2002): *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakl. Olomouc.
- PEPRNÍK, M. (2005): *Topos lesa v americké literatuře*. Brno: Host.
- Pravidla českého pravopisu* (2008). Praha: Academia.
- SMYTH, H. W. (1920): *Greek Grammar for Colleges*. New York et al.: American Book Company. Dostupné online z WWW: <http://www.textkit.com/files/hws_Greek_Grammar_AR5.pdf>.
- The Oxford English Dictionary* (1989). Oxford: Clarendon Press / Oxford University Press.
- VLAŠÍN, Š. (1977): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.

Jakub Kopecký

*Humboldt-Universität zu Berlin, Philosophische Fakultät II
Institut für Slawistik
Unter den Linden 6, D-10099 Berlin
jak.kopecky@gmail.com*

NOVÁ POJMENOVÁNÍ MOTIVOVANÁ PŘÍJMENÍM JIŘÍHO ČUNKA¹

This article discusses new words motivated by the surname of Czech politician Jiří Čunek.

Depropriální tvoření nových slov, motivovaných vlastními jmény českých politiků, je v českém jazyce produktivní a častý slovtvorný proces. Jména takto vzniklá mají však krátkou působnost, která je většinou omezena na dobu, po níž se uplatňuje politikův vliv (v nejširším slova smyslu). Slovníky neologizmů² uvádějí např. lexikální jednotky *grossovec*, *grebeníčko-vec*, *špidlovec*, *zemanoid* aj., které se už nyní nepoužívají. V posledních několika letech se nejčastějším motivantem takto tvořených slov jeví příjmení politika Jiřího Čunka a tato nová

pojmenování bych chtěla představit v tomto příspěvku.

Pojmenování motivovaná příjmením Jiřího Čunka představuji v několika skupinách – v první řadě uvádím pojmenování, která reprezentují různé onomaziologicky a slovtvorně vymezené skupiny, typické pro depropriální lexikální jednotky, dále se zaměřuji na analýzu pojmenování, která vznikla v souvislosti s konkrétními kauzami Jiřího Čunka (údajně korupce a přijetí úplatku, pobírání sociálních dávek, radikální postoj proti pozitivní diskriminaci Romů).³

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z 90610521).

² Martincová a kol., 1998; Martincová a kol., 2004.

³ Lexikální materiál pro příspěvek jsem získala cílenou excerpcí denního tisku (především Mladá fronta DNES, Lidové noviny, Právo) a z excerpní databáze WinHesla2, která vzniká v excerpním úseku Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český.